

Юрій Мефодійович Ковальчук,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу діагностики обдарованості,
Інститут обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0000-6686-3579>

УДК 159.9.07

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-1\(92\)-12-20](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-1(92)-12-20)

ГІФТОЛОГІЧНІ ТИПИ СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ

Анотація.

У статті подано виклад концепції гіфтологічних типів суспільного устрою. Однією з основних компонентів концепції є теза про те, що розроблення класифікації гіфтологічних типів суспільного устрою постає важливим із погляду актуальності розв'язання проблем діагностики і розвитку обдарованості. Обґрунтовано ідею, згідно з якою розв'язання цих проблем означає розроблення теоретичних і технологічних моделей ефективної діагностики та розвитку системи вищих здібностей членів суспільства, а також думка про те, що ефективними моделі діагностики і розвитку обдарованості можуть бути за умови забезпечення ними подолання абстрагованості традиційних схем діагностики і розвитку обдарованості від контексту суспільно-типологічних чинників функціонування обдарованих індивідів. Висловлено припущення, що успішність розвитку суспільства, його цивілізаційного поступу значною мірою залежить від такого чинника, як домінуюча у соціально-культурному середовищі ідеологія і практика ставлення до феномена обдарованості та до обдарованих індивідів. Це ставлення визначає особливості політики вивільнення, ідентифікації, розвитку та використання ресурсів обдарованості, а отже, і місця, яке посідає цінність обдарованості в ієрархії системи цінностей суспільства. Базовими механізмами розвитку конструктивних креативних здібностей членів суспільства, тобто механізмів, що становлять його гіфтологічну структуру і визначають його гіфтологічний стан, є система механізмів гіфтологічних технологій сімейного впливу, технологій освітньої практики і соціальних технологій. Стаття містить опис таких основних гіфтологічних типів сімейного впливу, як гіфтогенний, репресивний, експлуататорський та індивідуальний типи. За параметром і критеріями суспільної цінності обдарованості й особливостей використання суспільством її потенціалу виокремлено три основні типи суспільства: гіфтологічно вільне суспільство; гіфтологічно репресивне суспільство і гіфтологічно гібридне суспільство. Стаття містить перелік ознак описаних гіфтологічних типів суспільного устрою. Вони можуть бути використані як для ідентифікації типів суспільного устрою загалом, так і для ідентифікації конкретних суспільно-типологічних чинників розвитку обдарованих індивідів.

Ключові слова: гіфтологічні типи суспільного устрою; суспільно-типологічні чинники функціонування обдарованих індивідів; гіфтологічні типи сімейного впливу; гіфтогенний, репресивний, експлуататорський і індивідуальний типи сімейного впливу; гіфтологічно вільний тип суспільства; гіфтологічно репресивний тип суспільства; гіфтологічно гібридний тип суспільства.

Рушійним механізмом розвитку суспільства, досягнення ним нових висот цивілізованого існування, інноваційного поступу є така якість людини, як обдарованість. Стихійна чи керована інтеграція результатів вияву обдарованості як системи високого ступеня продуктивності конструктивних креативних здібностей членів суспільства утворює феномен його консолідованої обдарованості.

Значною мірою успішність розвитку країни, її цивілізаційного поступу залежить від такого чинника, як домінуюча в суспільстві версія ідеології і практики ставлення до феномена обдарованості та до обдарованих індивідів. Таке ставлення визначає особливості політики вивільнення, ідентифікації, розвитку і використання ресурсів обдарованості, а отже, і місця, яке посідає цін-

ність обдарованості в ієрархії системи цінностей суспільства.

Важливу функціональну роль у формуванні цієї системи відіграє попит із боку «глибинного суспільства» на обдарованість: на такі результати діяльності обдарованих людей, як виробництво продуктів харчування, медичні технології та засоби захисту, збереження і покращення здоров'я, технічні механізми і пристрої, засоби модернізації і підвищення побутового комфорту, продукти популярної та елітарної культури тощо, а також на стійку орієнтацію політичної і управлінської еліти на всебічне покращення життя суспільства і створення нових, більш високих його стандартів. Декларативна чи автентична за замовчуванням налаштованість владної еліти на технологічний розвиток суспільства як головний і фундамен-

тальний напрям не лише його поступу, а й безпеки відіграє роль чинника, що стимулює зростання суспільного інтересу до обдарованих людей і посилення запиту щодо їхньої продуктивної активності.

Ця суспільно-психологічна ситуація розкриває зазвичай приховану картину того, як складно і нелінійно взаємопов'язані і взаємодіють базові адаптивні потреби суспільства та система здібностей обдарованих індивідів, що покликана ці потреби обслуговувати у формі продукування інноваційних ідей, розробок і наративів. Така інноваційна продукція є виявом не адаптивної психології і поведінки обдарованих осіб, а породженням і результатом роботи їхніх вищих психічних функцій, спонукань і психологічних якостей, що відзначаються функціональною цільовою проєкцією на розв'язання проблем, що перебувають за межами проблематики адаптації.

Базовими механізмами розвитку конструктивних креативних здібностей членів суспільства, тобто механізмів, що складають його гіфтологічну структуру і визначають його гіфтологічний стан, є система механізмів гіфтологічних технологій сімейного впливу, гіфтологічних технологій освітньої практики і гіфтологічних соціальних технологій.

Пріоритетними в системі технологій впливу на виявлення, підкріплення, розвиток і втілення ресурсів вищих здібностей індивіда є технології сімейного впливу. Це зумовлено психовіковими і соціально-психологічними закономірностями вияву обдарованості: перші її маніфестації в безпосередніх чи непрямих формах (які гіфтологія на рівні доказового знання ще не навчилася ідентифікувати) з'являються на ранній і дошкільній стадіях розвитку здібностей, коли дитина перебуває в контексті і під домінуючим впливом першої у своєму житті спільноти – сім'ї. Від специфіки загального психологічного клімату, що панує в сім'ї, і стихійної чи свідомо обраної орієнтації батьків щодо способу виховання дітей безпосередньо залежить ставлення до них і ті інструменти впливу, які батьки застосовують щодо них у безперервному потоці взаємодії за формами і формулами моделі «24/7». До форм і формул цієї моделі належать такі форми і формули, як «гра», «їда», «домашня робота», «навчання», «спілкування», «спання», «прогулянка», «туалет», «їзда на авто», «взаємодія з домашніми тваринами» тощо. У процесі задіявання цих формул, що стають у такому випадку формами активності, і відбувається вияв автентично властивих дитині імпульсів здібностей. Далі ці імпульси здібностей піддаються трьом основним видам впливу: їх заохочують і позитивно підкріплюють, їх репресують і негативно підкріплюють, а також їх залишають поза увагою.

Вибір способу реагування і впливу з боку дорослих на вияв імпульсів здібностей дитини, як свідчать спостереження і аналіз практики сімейного виховання, значною мірою визначається загальним ідеолого-педагогічним рольовим налаштуванням суб'єктів виховного реагування і впливу, що зазвичай має значущий кореляційний зв'язок із домінуючим і популярним у суспільстві способом його організації та управління. Особливості реагування на поведінкові і здібнісні імпульси дітей з боку батьків і опікунів дають підстави для виокремлення таких головних гіфтологічних типів сімейного впливу, як гіфтогенний, репресивний, експлуататорський та індиферентний типи.

В основі функціональної і змістової структури гіфтогенного типу сімейного впливу на дитину лежить глибинне біофільне, до певної міри безсвідоме сприйняття дитини як живої істоти, прояви якої не лише природні і цілком «законні», а й настільки емоційно зворушливі і резонансно феноменальні, що викликають мимовільне спонукання до їх позитивного підкріплення і заохочення (особливо яскраво вираженого у формах невербальних і вербальних реакцій ніжності у матері).

Базове налаштування батьків щодо дитини, яке виникає під впливом такого її сприйняття, стає визначальним у їх ставленні і до її здібностей як частини природних її проявів. Це знаходить своє відображення у створенні загальної сімейної атмосфери свободи, органічною складовою частиною якої є свобода самовираження дитиною своїх автентичних і реактивних поведінкових імпульсів і спонукань. Їх прийняття та/або м'яке доброзичливе коригування і спрямування з боку батьків для вироблення у дитини адекватних соціально-психологічних орієнтацій стають важливим чинником розвитку в дитини складного комплексу психологічних феноменів, який можна назвати комплексом гіфтологічної свободи. Ядро комплексу складає утворення, що поєднує такі компоненти: глибинне відчуття дитини, що форми її спонукань, реакцій і дій є природними, а тому приймаються іншими людьми, насамперед рідними, і не підлягають ані осуду, ані забороні; відчуття безпеки в ситуаціях самовираження і впевненості, що за вияв імпульсів здібностей не покарають; відчуття безпечності відмови від дій, до яких заохочують; засноване на власному досвіді відчуття і усвідомлення дитиною того, що вияв здібностей має високу ціну, ототожнюється оточуючими з нею і генерує почуття власної самоефективності та гідності.

Характерними особливостями гіфтогенного типу сімейного впливу є стійка увага батьків до здібностей дитини і піклування про створення умов для їх розвитку. Обдарованість дитини перебуває в центрі батьківської свідомості й уваги. Це

типово супроводжується врахуванням бажання дитини займатися тими чи іншими видами і формами розвитку здібностей, а отже, її згоди розвивати ті чи інші її здібності. Батьки виявляють толерантність щодо небажання дитини займатись тими чи іншими видами спеціальної розвивальної активності. Вони створюють для своєї дитини можливості для того, щоб вона могла випробувати себе в різних видах такої активності, сприяючи її пошукам свого автентичного «Я», самої себе. Ще однією властивою цьому типу сімейного гіфтологічного впливу лінією батьківської поведінки є, як доцільно її назвати, стратегія Леопольда Моцарта. Вона полягає в адекватній і точній ідентифікації неординарних здібностей своєї дитини і присвяченні свого життя створенню всіх умов для досягнення найвищого з можливих ступенів їх розвитку. Жодна інша стратегія з тих, що застосовується в рамках гіфтогенного типу сімейного впливу, не є такою ж мірою автентичною.

Структура спонукання такої сімейної поведінки батьків складніша, ніж загальноприйнята схема її розуміння. Зазвичай її пояснюють з позиції концептів реалізації інстинкту продовження роду та інстинкту самозбереження, що сполучаються у функціональний конструкт, який генерує спонукання прагнення до вічного існування. «Ми продовжуємо себе у своїх дітях» – формула, яка часто використовується для рефлексії такої лінії батьківської поведінки. Проте, ще одним важливим компонентом гіфтогенного спонукання батьківської поведінки, який може бути бодай незримо і опосередковано пов'язаний із цим вектором імпульсів, є прагнення батьків натиснути на кнопку соціального ліфта, що підіймає вгору. Для наведення більш контрастного відтінку цієї орієнтації гіфтологічної батьківської поведінки варто нагадати про існування іншого вектору – вниз.

Але що означає натиснути на кнопку ліфта, що підіймає вгору? Є три можливі версії такої дії: передати в спадок своїм нащадкам матеріальні та фінансові ресурси здійснення і необмеженої в часі пролонгації їх забезпеченого і безпечного життя («вистачить і дітям, і онукам, і правнукам»); зробити все можливе для максимального розвитку і використання ресурсів здібностей і якостей дитини; поєднати в стратегії і діях свого батьківського впливу на майбутнє своїх дітей першу і другу версії.

На перший погляд, найбільш перспективним і благополучним є третій варіант, що поєднує ресурси розвинених здібностей і матеріально-фінансової забезпеченості, яка дарує незалежність від необхідності витратити час і енергію на те, щоб «заробляти на життя». Ця стратегія має свій недолік, який полягає, головним чином, в існуванні ризику можливого послаблення сили вітальних спонукань, що зазвичай синергетично поєднуються з потенціалом обдарованості.

Ще більш вираженими є гіфтологічні ризики, які виникають у випадку передачі в спадок дітям матеріально-фінансових ресурсів, які повністю забезпечують їхні потреби, а отже, послаблюють або й нівелюють спонукання застосування і розвитку ресурсів здібностей. Такі ризики значно зростають у випадку, коли батьки не займалися розвитком тих здібностей і якостей своїх нащадків, що необхідні для існування в конкурентному суспільному середовищі. Відомі непоодинокі випадки, коли спадкоємці бездарно втрачали успадковані великі матеріально-фінансові ресурси і внаслідок браку у них необхідних для організації своєї життєдіяльності здібностей змушені були обирати вектор руху соціального ліфта «вниз».

Як свідчить життєвий досвід, найбільш ефективним, надійним і перспективним батьківським способом натиснути на кнопку соціального ліфта, що підіймає «вгору», є створення максимально сприятливих умов для доведення до оптимальних параметрів продуктивності гіфтологічного потенціалу здібностей своїх дітей. Саме ця стратегія найбільше відповідає особливостям гіфтогенного типу сімейного впливу.

Репресивний тип сімейного впливу характеризується створенням загальної атмосфери в сім'ї, яка накладає недиференційовану заборону на вільний вияв автентичних і реактивних поведінкових імпульсів дитини. Результатом цього є виникнення у дитини страху безпосереднього та вільного здійснення експресії своїх імпульсів і появу згодом у її внутрішньому просторі психологічного функціонування інстанції, яка застерігає її від того, щоб дозволяти своїм імпульсам і бажанням, що виникають, вільно виходити за межі внутрішнього простору в зовнішній простір. Інстанція, що здійснює такі застереження, починає поступово перетворюватися на внутрішнього цензора, який фільтрує імпульси, даючи дозвіл на експресію одних і накладаючи заборону на вияв інших. Зазвичай, в умовах репресивного типу сімейного впливу через фільтри цензора пропускаються найменш безпечні імпульси, тобто імпульси, які пов'язані з природно-органічними «законними» потребами. «Законність» і безпечність решти імпульсів ставиться цензором під сумнів і репресується. Така соціально-психологічна ситуація має своїми наслідками фільтрацію імпульсів здібностей, що створює передумови для позитивного підкріплення і розвитку адаптивних здібностей і пригнічення можливостей розвитку здібностей неадаптивного спектру. Обдарованість дитини в таких умовах перебуває на периферії батьківської свідомості та впливу.

Назва експлуаторського гіфтологічного типу сімейного впливу віддзеркалює провідну тенденцію у ставленні батьків до ресурсу обдарованості своєї дитини. Її обдарованість перебуває в центрі уваги батьків. Вони адекватно ідентифікують

здібності дитини як неординарні, усвідомлюють їх суспільну цінність і її фінансові чи статусні еквіваленти й обирають стратегію їх використання для досягнення різних корисливих цілей. Такі цілі визначаються мотивами в широкому діапазоні: від меркантильних розрахунків розв'язати фінансові проблеми сім'ї, зробити на обдарованості своєї дитини фінансовий капітал до марнославних спонукань нарцисично-параноїдного забарвлення. Батьки фетишизують обдарованість, а для самої дитини встановлюють жорсткий авторитарний режим із тотальним контролем за її поведінкою і примусом до безперервних занять релевантною профілю обдарованості активністю. Бажання, думки і ставлення дитини не беруться до уваги і жорстко придушуються. Вона не є предметом батьківських переживань і піклування. У випадках, коли дитина здатна заробляти кошти, наприклад, грою на музичному інструменті, експлуатація може посилитися та набувати відвертих і крайніх форм. Граничні комплексні навантаження, які переживає дитина в умовах такого режиму, нерідко призводять до порушень у її психоемоційному стані, виснаження та появи симптомів психічних розладів, а також до виникнення відторгнення до тих форм занять, до яких примушували, а насамкінець – до появи специфічного феномена гіптофобії: страху і ненависті до власної обдарованості.

Індиферентний гіптологічний тип сімейного впливу характеризується байдужістю батьків до здібностей дитини. Вони не є предметом їхньої рефлексії, а прояви її обдарованості не звертають на себе уваги. Таке ставлення може бути наслідком байдужості до дитини загалом, негативного ставлення до неї або ж специфічної імпліцитної чи свідомої стратегії виконання батьківської ролі в діапазоні забезпечення базових потреб дитини за логікою моделі «нагодувати – вдягнути». Сукупність структурно-функціональних особливостей індиферентного гіптологічного типу сімейного впливу визначає локальність проблеми та феномена обдарованості дитини: вони перебувають за межами поля батьківської свідомості і сімейного впливу.

З огляду на окреслені, пов'язані з феноменом обдарованості і обдарованих індивідів, особливості функціонування суспільства однією з його ключових проблем є проблема соціальних ліфтів для обдарованих членів спільноти, позаяк від цього значною мірою залежить ефективність всебічного технологічного поступу суспільства. Три базові системи суспільного устрою та функціонування можуть бути нерівномірно розвинутими. Проте загальна гіптологічна ситуація в суспільстві може бути врівноважена за допомогою механізмів компенсації: гіптологічні недоліки сімейного і освітнього впливу на обдарованих дітей, наприклад, вони можуть бути компенсовані

відкритою і розвиненою системою соціального лістингу, або ж навпаки – відсутністю у суспільстві відкритої з вільною динамікою системи соціальних ліфтів спонукає до посилення впливу гіптологічного спрямування на дітей у сім'ях і освітніх структурах.

Головну роль в оцінці гіптологічної політики, яку здійснює суспільство і його управлінська верхівка, відіграють такі критерії: як і на що суспільство використовує ресурси індивідуальної та консолідованої обдарованості; яким є ступінь гіптологічної свободи членів суспільства; яким є ступінь свободи суспільного буття обдарованих людей.

За параметром і критеріями суспільної цінності обдарованості й особливостей використання суспільством її потенціалу можна виокремити три основні типи суспільств: гіптологічно вільне суспільство; гіптологічно репресивне суспільство і гіптологічно гібридне суспільство.

Гіптологічно вільне суспільство – це суспільство, яке дотримується у способі самоорганізації конструктивного креативного вектору екзистенції, стратегії відкритості у вивільненні, розвитку і використанні потенціалу обдарованості. У цьому сенсі гіптологічно вільне суспільство є відкритим.

Привертає до себе увагу та промовиста обставина, що, коли використовують поняття відкритого суспільства, то зазвичай цей аспект, як концептуальний чинник, ігнорується. З позиції цього аспекту відкрите суспільство – це суспільство високої чутливості в сприйнятті та прийнятті обдарованих індивідів і результатів їх конструктивної активності. Йому органічно властива етика оцінювання обдарованих членів спільноти і обдарованості як феноменів, що відповідають природі людини. Згідно із законами суспільної психології, такі світоглядні підвалини трансформуються в етичні принципи свободи творчості і її експресії. Суспільство, що імплементує їх у практику свого звичного і звичаєвого функціонування, а також на певному етапі свого розвитку – у правові форми, відповідає імперативам і критеріям відкритості у вивільненні, розвитку і використанні ресурсів індивідуальної і потенціалу консолідованої суспільної обдарованості.

Гіптологічно вільне суспільство за своєю сутністю є інноваційним, що є підставою для відповідної його кваліфікації і номінації. Інноваційна спрямованість такого суспільства визначається не лише властивою йому орієнтацією на стратегії відкритого використання потенціалу сукупної групової обдарованості, а й наявністю розвинутої системи механізмів розвитку конструктивних креативних здібностей членів суспільства, механізмів їх інтеграції та трансформації в групові і їх трансляції як єдиної сили в русло конструктивної

креативної діяльності продукування новітніх технологій суспільного виробництва і буття.

Гіфтологічно вільне суспільство відзначається низкою характерних ознак. До них належать:

- свобода як абсолютний імператив і фундаментальний принцип суспільного устрою;

- прийняття закону різноманітності як фундаментальної орієнтації існування та розвитку суспільства;

- толерантність до інакодумства і нових ідей, тенденції забезпечення їх високих позицій в ієрархії популярних суспільних цінностей;

- високі позиції в аксіологічній ієрархії суспільства (суспільних цінностей) цінності автентичності існування, тенденції до її екстраполяції, зміцнення і рейтингового зростання;

- висока екзистенційна культура, яка мінімізує чи витісняє тенденції конкуренції екзистенційної успішності: екзистенційних ревнощів і заздрощів;

- технологічний авангардизм у більшості галузей суспільного життя: орієнтація на моделі хай-технологій і прагнення до їх практичного впровадження;

- присутність у суспільній свідомості дієвого усвідомлення виняткової для розвитку цивілізації та суспільства цінності наукових ідей і розробок і його функціональне відображення в релевантних механізмах їх фінансової вартості;

- фінансове забезпечення, що звільняє обдарованих індивідів від тиску чинників матеріального пристосування і необхідності заробляти на життя у спосіб, що не відповідає профілю обдарованості;

- наявність державної розвинутої системи роботи із суспільними і індивідуальними ресурсами обдарованості;

- законодавче забезпечення роботи державної системи розвитку, збагачення і використання ресурсів національної скарбниці обдарованості;

- інноваційна чутливість і сприйнятливості суспільства: загальна інноваційна налаштованість суспільства; високе місце в ієрархії суспільних цінностей цінності обдарованості; наявність системи заохочення розвитку і втілення конструктивних креативних здібностей членів суспільства;

- поширеність і популярність у суспільстві гіфтогенного типу сімейного впливу;

- наявність системи спеціалізованих освітніх установ і структур, що надають освітні послуги обдарованим дітям, підліткам і дорослим за освітніми технологіями, що створюють системні умови для розвитку ресурсів їхньої обдарованості;

- державна політика в галузі надання освітніх послуг обдарованим здобувачам освіти: наявність технологій освіти обдарованих учнів і студентів і системного контролю з боку держави з метою недопущення відхилення від їх стандартів і дотримання їх вимог в освітніх закладах і уста-

новах, що позиціонують себе як спеціалізовані заклади й установи для обдарованих осіб;

- наявність реально функціонуючої системи механізмів швидкого впровадження у суспільну практику і використання інноваційних ідей, винаходів, розробок і рефлексивних наративів, продукованих обдарованими індивідами і об'єднаннями обдарованих осіб;

- відсутність формальних і неформальних перешкод на шляху розвитку, апробації і втілення потенціалу обдарованості та впровадження в суспільну практику продукованих нею артефактів;

- наявність системи відкритих і захищених каналів трансцендування ресурсів і продуктів обдарованості до профільних структур суспільства як центрів їх аксіологізації, акумулювання, збереження і застосування;

- система загальних і спеціальних робочих місць як комплексу умов організації, стимулювання, заохочення та розвитку забезпечення можливості прикладання і втілення обдарованості громадян;

- наявність громадянського суспільства реципієнтів ресурсів і продуктів обдарованості та розвиненої культури їх сприйняття;

- високе місце обдарованості в ієрархії суспільних цінностей;

- наявність центрів розвитку інноваційних технологій за моделлю Кремнієвої долини, високотехнологічних центрів іншого профілю, що концентрують обдарованих фахівців і створюють системні максимально сприятливі умови для їх інноваційної діяльності.

Визначальною характеристикою гіфтологічно репресивного суспільства є наявність різних форм зовнішньої і внутрішньої цензури, а також застосування узаконених і незаконних форм репресивного впливу, зокрема обмеження свободи, гіфтологічної активності та суспільного буття обдарованих індивідів.

Гіфтологічно репресивне суспільство – це суспільство, яке застосовує стратегію деструктивного креативного вектору екзистенції та властиві йому соціальні технології політики закритості щодо суспільних ресурсів обдарованості. З позиції цього аспекту репресивне суспільство є закритим суспільством.

Гіфтологічно репресивне суспільство відзначається низкою характерних ознак. До них належать:

- орієнтація на архаїчні технології суспільного виробництва і буття;

- переважаюче в практиці суспільного виробництва і буття застосування архаїчних технологій;

- використання стратегії і соціально-політичних технологій контролю за процесами експресії обдарованості членів суспільства;

– вибіркового за алгоритмами моделі «шлюзів» використання потенціалу консолідованої обдарованості суспільства;

– застосування стримувальних та/або репресивних форм реагування на акти експресії обдарованості;

– застосування стримувальних та/або репресивних форм впливу на процеси виявлення і розвитку обдарованості;

– застосування методів і форм імітації інноваційного рівня існування і наявності інноваційних технологій;

– відсутність державної розвиненої системи роботи з суспільними і індивідуальними ресурсами обдарованості;

– відсутність законодавчого забезпечення роботи державної системи розвитку, збагачення і використання ресурсів національної скарбниці обдарованості;

– відсутність або низький рівень інноваційної чутливості і сприйнятливості суспільства: загальної інноваційної налаштованості суспільства, високих місць в ієрархії суспільних цінностей цінності обдарованості, системи заохочення розвитку і втілення конструктивних креативних здібностей членів суспільства;

– відсутність системи спеціалізованих освітніх установ і структур, що надають освітні послуги обдарованим дітям, підліткам і дорослим;

– відсутність реально функціонуючої системи механізмів швидкого впровадження в суспільну практику і використання інноваційних ідей, винаходів, розробок і рефлексивних наративів, продурованих обдарованими індивідами і об'єднаннями обдарованих осіб;

– присутність формальних і неформальних перешкод на шляху розвитку, апробації і втілення потенціалу обдарованості та впровадження в суспільну практику продурованих нею артефактів;

– відсутність системи відкритих і захищених каналів трансцендування ресурсів і продуктів обдарованості до профільних структур суспільства як центрів їх аксіологізації, акумулювання, збереження і застосування;

– відсутність системи загальних і спеціальних робочих місць як комплексу умов організації, стимулювання, заохочення і розвитку, що забезпечують можливість прикладання і втілення обдарованості громадян;

– відсутність консолідованого громадянського суспільства реципієнтів ресурсів і продуктів обдарованості та розвиненої культури їх сприйняття;

– відсутність або низькі місця обдарованості в ієрархії суспільних цінностей;

– відсутність центрів інноваційних технологій за моделлю Кремнієвої долини, інноваційних центрів іншого профілю, що концентрують обда-

рованих фахівців і створюють системні максимально сприятливі умови для їх творчої діяльності;

– поширеність таких гіфтологічних типів сімейного виховання, як репресивний, експлуаторський та індіферентний типи;

– відсутність державної політики в галузі надання освітніх послуг обдарованим здобувачам освіти: стандартів освіти обдарованих учнів і студентів та системного контролю з боку держави з метою недопущення відхилення від них і їх дотриманням в освітніх закладах і установах, що позиціонують себе як спеціалізовані заклади і установи для обдарованих осіб.

Чинником утворення закритого суспільства є незацікавленість в існуванні та острах влади і еліти й інших верств суспільства відкритого вільного вияву потенціалу його конструктивних креативних здібностей. Загальний смисл такої незацікавленості і остраху становить оцінка відкритого вільного вияву потенціалу конструктивних креативних здібностей членів суспільства як такого, що може загрожувати досягнутому владою, елітою та/або іншими групами рівня і форм їх пристосування до умов отримання суспільних благ економічного, статусного, оборонно – захисного і консервативного характеру.

За критерієм стратегії використання суспільного потенціалу обдарованості вирізняється, окрім відкритого і закритого типів суспільства, гіфтологічний гібридний тип суспільного устрою, що являє собою напіввідкритий – напівзакритий тип суспільного устрою, або частково відкритий – частково закритий тип.

Характерним для цього типу суспільства є поєднання елементів двох протилежних стратегій розв'язання проблеми використання потенціалу конструктивних креативних здібностей суспільства, потенціалу сукупної, групової обдарованості його членів. Формально та/або за певним набором елементів цих стратегій таке суспільство є відкритим, але за фактичним станом значною мірою чи переважно – закритим. Це суспільство зазвичай живе за неформальними тіншовими правилами, що призводить до створення умов, які перешкоджають відкритому вивільненню та втіленню суспільного потенціалу обдарованості. Це суспільство, у якому мають місце фактичні обмеження вільному розвитку та втіленню можливостей обдарованості значної або переважної частини його членів і соціальних груп.

Значний вплив на вибір громадянською спільнотою гіфтологічного типу суспільного устрою справляє пристосувальний тип менталітету. Він присутній у всіх типах гіфтологічного устрою суспільства, але його співвідношення з іншими типами менталітету в їх структурі і вплив на розв'язання проблеми обдарованості різний. У гіфтологічно вільному суспільстві пристосувальний

тип менталітету має незначне поширення і локалізований у відносно меншій кількості соціальних груп, через що він не визначає спрямованості функціонування і розвитку суспільства, зокрема і ставлення суспільства до обдарованості і обдарованих людей.

У гіфтологічно репресивному суспільстві пристосувальний тип менталітету може відігравати роль механізму, що утворює замкнене коло: репресивне суспільство породжує пристосувальний тип менталітету, а цей тип менталітету генерує феномени, які підтримують тип суспільного устрою, який його породив.

Значні можливості й умови для виникнення і функціонування пристосувального типу менталітету містить гіфтологічно гібридне суспільство. Устрій такого суспільства містить сприятливі умови для розвитку цього типу менталітету і набуття ним домінуючих позицій. Він стає провідним чинником функціонування суспільства та переважної більшості його членів. Цей тип менталітету розвиває і приводить у стан активності механізми стратегії заміщення, що зумовлює перенесення акцентів в екзистенційному функціонуванні суспільства і окремих його членів зі сфери вільної конструктивної креативної активності у сферу пристосувальної активності.

Вплив пристосувального типу менталітету на вивільнення потенціалу обдарованості має два виміри: внутрішній і зовнішній.

Внутрішній вимір пов'язаний із самовизначенням щодо вибору індивідом між стратегією розвитку і втілення своєї обдарованості та стратегією пристосування. У випадку, коли він віддає перевагу стратегії пристосування, то повністю або частково відмовляється від вивільнення потенціалу своєї обдарованості. Це відбувається у двох головних формах: припинення зусиль розпізнавання і дослідження своєї обдарованості шляхом витіснення з переліку пріоритетних інтересу до неї або його блокування з допомогою активізації різноманітних психологічних механізмів її знецінення: сумніву, скепсису, самоприпущення, іронії, самовисміювання, страху тощо.

Зовнішній вимір впливу пристосувального типу менталітету на вивільнення потенціалу обдарованості виявляється в доволі значній кількості різноманітних загальних і специфічних форм. Найбільш значущими за критерієм їх деструктивного впливу є такі: відсутність або низький рівень виокремлення з контексту феноменології суспільного функціонування феномена і проблеми обдарованості; ігнорування суспільної цінності феномена обдарованості; відсутність або низький рівень розуміння й усвідомлення конструктивної ролі обдарованості в процесах адаптації, розвитку і цивілізаційного поступу суспільства та/або присутність розуміння і усвідомлення такої ролі, але вибір на користь розв'язання си-

туативних проблем елементарної прикладної спрямованості; меркантильно-експлуататорське ставлення до обдарованості і використання її для досягнення дріб'язкових ситуативних цілей.

До побічних ефектів вибору стратегії пристосувального типу належать: корупція, розкрадання, тіньова економіка, непотизм, імітація, формалізм, когнітивні і функціональні спрощення, популізм, демагогія, стратегія особистого збагачення за будь-яку ціну як найвища мудрість існування, відверте чи приховане продукування та/або застосування в ролі психологічного захисту інструментів раціоналізації ідеології цинічної поведінки.

Пристосувальний тип менталітету в усіх або більшості форм його вияву – головна перешкода на шляху відновлення і розбудови суспільства, яке цього потребує. Демонтаж пристосувального типу менталітету і заміна його менталітетом вільної конструктивної креативної активності – ключове завдання для суспільства, що прагне досягнення більш високих ступенів розвитку і функціонування. Необхідність розв'язання цього завдання впливає з такої визначальної обставини: пристосувальний тип менталітету генерує всю сукупність часткових перешкод, що заважають і заважають суспільству здійснити комплекс трансформацій, які створюють можливість досягнення того рівня цивілізованого існування, що відповідає найвищому рівню цивілізованості розвинутих країн і суспільств.

Концепція вивільнення ресурсів суспільної скарбниці обдарованості передбачає задіявання системного підходу до вивільнення потенціалу високорозвинутих конструктивних креативних здібностей обдарованих індивідів. У проєкції на структуру суспільства це означає створення максимально сприятливих умов для розгортання і втілення здібностей його членів у всіх галузях суспільного життя.

Додатковою версією гіфтологічної суспільної типології є тип суспільства, що в силу тих чи інших історично-еволюційних, політичних, культурних та інших причин наближається, входить чи перебуває на стадії відновлення. Стрижневою і визначальною характеристикою таких суспільств є присутність у суспільстві надпотужного очікування переважної більшості громадян щодо прогресивних змін як закономірної реакції на ті чи інші катаклізми, загрози і випробування, що довелося суспільству подолати і пережити. Таке очікування складне: воно містить не лише прагнення відновити втрачене, а й сподівання на досягнення нових більш високих рівнів і стандартів функціонування, тобто це очікування, що спрямовано на впровадження в суспільну практику інноваційних технічних, соціальних, наукових, освітніх та інших видів технологій. Ця лінія очікування відновлення апелює менш чи більш

свідомо до категорії тих членів суспільства, яких ідентифікують як обдарованих. Це закономірно, бо в суспільствах будь-яких типів і історичних епох місія продукування прогресивних змін покладалася і покладається насамперед на ресурси обдарованих людей. Однією з тих їх категорій, на які покладаються надії щодо відновлення країни і суспільства, є категорія обдарованих менеджерів – осіб, що відзначаються системою здібностей, яка надає їм можливість стати лідерами, які здатні очолити рух до відновлення суспільства шляхом створення передумов для консолідації і максимальної мобілізації його потенціалу. Коли очікування більшості громадян щодо прогресивних змін і налаштування на відновлення суспільства успішно реалізується, то таке суспільство починає набувати ознак гіфтологічно вільного суспільства і у своїй організації та діяльності рухається в напрямі розвитку відповідності його критеріям, а далі – їх перетворення на форми практичного функціонування. Найбільш важливою в контексті дискурсу про роль обдарованості в розвитку суспільства характеристикою цього типу суспільного устрою є те, що він усієї своєю сутністю в найширшому діапазоні вимірів відкритий до усіх аспектів творчості. Така абсолютна відкритість суспільства до всебічної творчості можлива лише за умови його устрою на принципах свободи, що є фундаментальною умовою вивільнення ресурсів як індивідуальної, так і консолідованої обдарованості спільноти.

Таким чином, розроблення класифікації гіфтологічних типів суспільного устрою є важливим з погляду актуальності розв'язання двох основних проблем: діагностики та розвитку обдарованості. З позиції теоретичних і практичних аспектів їх розв'язання означає розроблення теоретичних і технологічних моделей ефективної діагностики та розвитку системи вищих здібностей членів суспільства. І модель діагностики, і модель розвитку обдарованості можуть бути ефективними за умови забезпечення ними можливості подолання абстрагованості традиційних схем діагностики і розвитку обдарованості від контексту суспільно-типологічних чинників функціонування обдарованих індивідів.

Використані літературні джерела

1. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. – Харків: Право, 2015.
2. Ребкало В. Непотизм / В. Ребкало // Політична енциклопедія: редкол.: Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.) та ін. – Київ: Парламентське видавництво, 2011. – 499 с.
3. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / Ф. Фукуяма. – Київ: Наш Формат, 2019. – 608 с.

4. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Ф. Фукуяма. – Київ: Наш Формат, 2020. – 192 с.

5. Fukuyama F. The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social order Paperback / F. Fukuyama. – Free Press; First Edition. – 2000. – 368 p.

References

1. Herasina, L. M., Pohribna, V. L., Polishchuk, I. O., & Trebina, M. P. (2015). *Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk [Political science encyclopedic dictionary]*. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Rebkalo, V. (2011). Nepotyzm [Nepotism]. *Politychna entsyklopediia – Political encyclopedia*. Kyiv, 499 p. [in Ukrainian].
3. Fukuiama, F. (2019). *Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii [Political order and political decline. From the industrial revolution to the globalization of democracy]*. Kyiv, 608 p. [in Ukrainian].
4. Fukuiama, F. (2020). *Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti [Identity. The need for dignity and the politics of resentment]*. Kyiv, 192 p. [in Ukrainian].
5. Francis Fukuyama. (2000). *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social order* Paperback. Free Press; First Edition. 368 p.

Kovalchuk Yurii, Candidate of Psychological Sciences, Leading Researcher of Giftedness Diagnostics Department of Institute of Gifted Children of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

GIFTOLOGY TYPES OF SOCIAL ORGANIZATION

Summary.

The content of the article is an exposition of the concept of giftological types of social organization. One of the main components of the concept is the thesis that the creation of the classification of giftological types of social organization is important from the point of view of the relevance of solving the problems of diagnosis and development of giftedness. The idea that the solution of these problems means the development of theoretical and technological models of effective diagnosis and development of the system of higher abilities of members of society is substantiated, as well as the opinion that effective models of diagnosis and development of giftedness can be provided that they overcome the abstraction of traditional diagnostic schemes and the development of giftedness from the context of social and typological factors of the functioning of gifted individuals. The assumption is made that the success of society's development and its civilizational progress largely depends on such a factor as the ideology and practice of attitude towards the phenomenon of giftedness and to gifted individuals dominating in the socio-cultural environment. This attitude, in turn, determines the specifics of the policy

of release, identification, development and use of gifted resources, and hence the place that the value of giftedness occupies in the hierarchy of the society's value system. The basic mechanisms for the development of the constructive creative abilities of members of society, that is, the mechanisms that make up its giftological structure and determine its giftological state, are the system of mechanisms of giftological technologies of family influence, educational technologies and social technologies. The article contains a description of the main giftological types of family influence, such as giftogenic, repressive, exploitative and indifferent types. According to the parameters and criteria of the social value of giftedness and the features of the society's use of its potential, three main types of societies can be distinguished: giftologically free society; giftologically repressive society and giftologically hybrid society. Giftologically free society is described as a community that adheres to the method of self-organization of a constructive creative vector of existence, a strategy of openness in the release, development and use of the potential of giftedness. Giftologically repressive society

is interpreted as a society that applies the strategy of the destructive creative vector of existence and its inherent social technologies of the politics of oppression and closure in relation to the public resources of giftedness. According to the criterion of the strategy of using the social potential of giftedness, a hybrid type of social system is distinguished, which is characterized by a combination of elements of the strategies of a giftologically free society and a giftologically repressive society in different variations and proportions. The article contains a list of features of the described giftological types of social organization. They can be used both for the identification of types of the social system as a whole, and for the identification of specific socio-typological factors in the development of gifted individuals.

Keywords: giftological types of social structure; socio-typological factors of the functioning of gifted individuals; giftological types of family influence; giftologically free type of society; giftologically repressive type of society; giftologically hybrid type of society.

Стаття надійшла до редакції 1 березня 2024 року